

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО —
ВТІЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ
НАЦІОНАЛЬНИХ ЕЛІТ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

*Автор аналізує еволюцію, формування та взаємодію систем політичного лідерства як втілення соціальних інтересів національних еліт в умовах державно-політичного розвитку. Водночас визначається найголовніше завдання — побудова ефективно діючої системи управління політичними процесами в різних сферах розвитку суспільства. **Ключові слова:** державотворчий процес, соціальні інтереси, політична система, співтовариство, державне управління, урядування, політичне лідерство.*

*Lozovitsky O. Political leadership — the embodiment of social interests of National elite in State. Article «Political leadership — the embodiment of social interests of National elite in State», written by Lozovitsky Olexander dedicated to the problem Political leadership. The author analyzes the evolution, formation and interaction between systems of political leadership, as the embodiment of social interests of national elites in terms of public-political development. However, defined the main task — building an effective system of managing political processes in different spheres of society. **Keywords:** nation-building, social interests, political system, community, governance, political leadership.*

Громадянське суспільство ХХІ ст. є складною соціальною системою, структурно організованою цілісністю, яку утворюють різноманітні елементи, компоненти, підрозділи. Але вони теж мають певний рівень організованості й упорядкованості власної структури. Це дає підстави стверджувати, що соціальна структура суспільства є комплексним, багатомірним утворенням.

Соціальна структура суспільства виступає ієрархічно упорядкованою сукупністю індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами. Звідси випливає, що соціальні інтереси — реальні причини дій, що формуються у соціальних групах у зв'язку з їх різними положенням і роллю в суспільному житті.

Складовою становлення громадянського суспільства є відродження інституту політичного лідерства. До появи політичних

лідерів нового типу спричинюється виникнення неформальних організацій, громадсько-політичних рухів і народних фронтів, загалом плюралізація політичного життя. За новими лідерами йде маса. Політичні погляди і орієнтації таких лідерів мають широкий спектр. Разом з тим, поведінка деяких із них не відповідає конституційним нормам. Часто таке лідерство не позбавлене амбітності, живиться популізмом і орієнтується на підтримку натовпу.

Істотною особливістю є й те, що саме в такій ситуації лідерство дуже часто має харизматичний характер. Такий лідер завдяки своїм позитивним якостям, симпатіям людей здатний не тільки своїми діями, а й моральним впливом, навіть фактором власного існування створювати навколо себе достатню соціальну базу для здійснення радикальних політичних та економічних реформ.

Кожне суспільство вибирає або висуває свого лідера, ставлячи до нього досить суворі і необхідні вимоги, які підходять саме цьому суспільству і цій епосі. В умовах становлення посттоталітарного і демократичного устрою такими вимогами є: високий загальний культурний рівень, компетентність у політиці й управлінні, хороші організаторські здібності, вміння здобувати і правильно оцінювати інформацію, цілеспрямованість і врівноваженість, високі особисті моральні якості.

Проблематика політичного лідерства сягає своїм корінням у глибоку давнину. Цією проблемою займалися, серед інших, і Платон, і Аристотель. У середні віки Н. Макіавеллі вважав, що типовий політичний лідер — правитель, який домагається мети, не вибираючи засобів [1, с. 23]. Ф. Ніцше у праці «Генеалогія моралі» вказував на прагнення людини зайняти пост лідера як на природний інстинкт людини і зазначав, що лідер має право ігнорувати мораль [2, с. 34]. На думку З. Фрейда, народні маси потребують авторитету так, як сім'я потребує авторитетного батька [3, с. 57].

Більш пізні західні дослідники намагаються з'ясувати проблему лідера уже на інших рівнях. Заслуговує на увагу концепція особистих якостей, згідно з якою лідер є особистістю з відповідними соціально-психологічними якостями. Звичайно, особисті якості відіграють тут істотну роль. Проте, гіпертрофуючи цей фактор — трактуючи лідера тільки як явище біопсихологічне, поза соціально-економічною зумовленістю, ця теорія не може достатньою мірою з'ясувати проблему політичного лідерства.

Проголошується також підхід, за якого особистість виступає як функція ситуації. Поведінку лідера, його позиції, придатні

в одній ситуації, не можна використати в інших. У рамках цієї теорії цікаві висновки роблять Е. Фромм та Д. Рісмен. Вони вважають, що лідером може виступати безпринципна людина, яка є «функцією ситуації», керівником, що підкоряється обставинам. Е. Фромм називає такого керівника «людиною ринкової ситуації», що розцінює себе як товар, який необхідно продавати відповідно до кон'юнктури. Д. Рісмен визначив такого лідера як «людину зовнішньої орієнтації» [4, с. 257]. Але лідер може оволодіти ситуацією, використати або повернути її на свою користь, проте ця обставина є слабким місцем зазначеної теорії.

Поширена точка зору, що лідером стає людина, яка найбільш успішно здійснює орієнтацію на інших. Тобто той, хто хоче стати лідером, повинен враховувати пануючі звичаї або домінуючий характер, що дало б йому змогу піднятися без напруження або ризику на керівний пост.

Об'єктивна необхідність лідерства зумовлюється управлінською функцією влади, коли склався стан взаємовідносин у суспільстві, за якого координація і планування публічної діяльності є прерогативою однієї особи. Р. Такер зазначає, що якщо індивід сам оцінює ситуацію і визначає свої дії, то питання лідерства та його впливу не виникає [5, с. 79]. Необхідність у лідерстві виникає тоді, коли ситуація, до якої волею обставин залучені великі групи людей, потребує оцінки, щоб сама група або будь-хто від її імені розпочав необхідні дії. В невеликих групах лідерство може мати неформальний характер і переходити від однієї особи до іншої, залежно від ситуації, а у великих та організованих групах виникає потреба в офіційному лідерстві.

Сучасна політологія дає змогу виявити ряд обов'язкових об'єктивних ознак перетворення індивіда в політичного лідера за допомогою соціальних інтересів. Так, для політичного лідера, що обіймає урядову посаду, заняття політикою — це не тільки професія. М. Вебер з цього приводу зазначав, що кар'єра політика передбачає почуття влади, почуття того, що тримаєш у руках нерв історично важливого процесу. Це почуття здатне підняти професійного політика над рівнем повсякденності. Водночас, Б. Рассел писав, що в умовах вільного змагання, коли «влада відкрита для всіх», імовірноше її здобуде той, хто більше від усіх цього прагне. Такі люди відрізняються від звичайних винятковим владолюбством. Той, хто не сповнений почуття радості від влади над оточуючими, не може розраховувати на успіх. Справжній лідер, особливо

в політиці, завжди володіє винятковою самовпевненістю, яка глибоко укорінилася в його свідомості [6, с. 77].

Щоб стати політичним лідером, людина повинна бути наділена як психологічними, так і соціально-політичними якостями. Маючи на увазі перші, М. Вебер зазначав, що в основному три якості як вирішальні обов'язкові для політика: *пристрасть, почуття відповідальності, окомір*.

Пристрасть — у розумінні орієнтації на сутність «справи», пристрасну самовідданість їй. Проте однієї тільки пристрасності недостатньо. Відповідальність за справу, якій служить політик, має бути провідною зіркою його діяльності. А для цього потрібен окомір, здатність внутрішньо зібрано і спокійно піддаватися впливові реальностей. Іншими словами, потрібна дистанція стосовно речей і людей. Відсутність дистанції і тільки такої — один зі смертних гріхів усякого політика. М. Вебер наголошував, що політика — це повільне буріння твердих пластів суспільства, яке здійснюється водночас пристрасно і з холодним розрахунком [7, с. 261].

Один із аспектів політичного лідерства — проблема сильної особи, вождя. Культ сильного керівника перейшов у політичну філософію сьогодення. Як докази необхідності сильного керівника наводяться три основні тези:

- у разі кризи сучасного суспільства потрібні величезні зусилля, щоб подолати опір бюрократії;
- на політичну арену вийшли широкі народні маси, і коли лідер перебуває з ними у прямому контакті, то це звільняє його від втручання політичних інститутів і дає змогу концентрувати владу «з волі народу»;
- у слаборозвинених країнах неможливо навести лад без сильного керівника.

Якщо йдеться про соціально-політичний аспект, то політичний лідер повинен насамперед мати власну політичну програму і бажання боротися за її здійснення. А для цього потрібно володіти такими особистими рисами, як воля, цілеспрямованість, настирливість. Необхідно бути також популярним, уміти завойовувати маси. Звичайно, лідер повинен мати час і можливість довести своє лідерство. Нарешті, істинність лідера виявляється і в тому, що навіть втративши свої офіційні політичні посади, він залишається самим собою.

Щодо типів політичного лідерства, то М. Вебер вивів їх із типів влади. Насамперед, це лідерство, властиве традиційному правлінню. Воно передбачає віру підлеглих у те, що влада закон-

на, оскільки вона існувала завжди і пов'язана з традиційними нормами, на які лідер посилається, організовує свою діяльність. Правитель, котрий зневажає традиції, може втратити і свою владу.

Далі — харизматичний тип влади, відповідно, харизматичний правитель. Це той, за якого влада над іншими ґрунтується на вірі, що правитель має особливі магічні здібності. Люди вірять, що він покликаний виконувати якусь наперед визначену місію. Це зумовлює послух підлеглих. І тут влада випливає із особистих якостей правителя, а не від безособового права. Підлеглі вірять, що харизматичний лідер принесе бажане, нове. Саме такими правителями М. Вебер вважав керівників революцій, досвідчених далекоглядних політичних діячів, релігійних лідерів [7, с. 59].

Нарешті, легальне правління означає вибір політичного лідера через демократичні процедури і надання йому повноважень, за зловживання яких він несе відповідальність перед виборцями.

Г. Лассвелл намагається пояснити типи лідерів, виходячи із особливостей їхньої політики. З цих позицій він виділяє лідерів-адміністраторів, агітаторів, теоретиків. На думку Г. Лассвелла, вождями-агітаторами керує почуття провини, вони шукають полегшення через такі механізми, як викривання інших. Лідери-ідеологи — це індивідууми, які пережили втрату багатьох ідей. Лідери-теоретики схильні до теоретизування, вміють поборювати тривогу, перетворюючи її у слова, заяви і маніпулюючи ними [8, с. 45].

Більшість сучасних політологів виходить із дихотомічного трактування лідерства. В. Хагеман виділяє «консервативний» та «революційний» типи лідерів. Перший у своїй діяльності спирається на традиційні установки та норми, другий — основні свої дії спрямовує на поновлення останніх, тому мусить мати особливі риси характеру [9, с. 87].

Р. Такер поділяє лідерів за мірою їхнього впливу на суспільство на «реальних» та менеджерів. Перші — це лідери-герої, другі — ті, котрі майже не впливають на хід подій. Дві категорії лідерів — перетворювачів та дільків — виділяє Дж. Бернс. Лідери-перетворювачі діють в ім'я реалізації своїх глобальних поглядів, лідери-дільки, навпаки, чинять «тут і негайно», концентруючи свою увагу на деталях, незважаючи на те, яким повинно стати суспільство в остаточному підсумку. Дж. Бернс також пов'язує ці типи лідерів з наявною ситуацією і середовищем, де відбувається їхня діяльність. Він взагалі протиставляє революційне лідерство в межах суспільства як перетворююче партійному лідерству як діловому [10, с. 172].

Цікаву типологію політичного лідерства запропонував Е. Вятр. Вона ґрунтується на психологічних рисах й типах поведінки політичних лідерів:

– виходячи зі ставлення до ідеології власного руху, виділяють «чисті» типи лідера-ідеолога та лідера-прагматика; за ставленням до власних прихильників є лідер-харизматик та лідер-представник — перший формує, другий виражає волю тих, хто за ним стоїть;

– за ставленням до супротивників лідери бувають угодовцями, що прагнуть до пом'якшення конфлікту і пошуку компромісних рішень, а також фанатики, котрі намагаються навмисне загострити конфлікт та знищити противника будь-що;

– за способом оцінки дійсності виділяють «чисті» типи відкритого лідера та лідера-догматика [11, с. 74].

Е. Вятр слушно вважає, що ці чотири дихотомії «чистих» типів лідерів взаємно не пов'язані, тобто окремі типи виявляються в різних комбінаціях.

Загалом вивчення політичного лідерства, в тому числі його типів, вимагає конкретно-історичного підходу. Суспільний устрій, політичний режим та інші фактори зумовлюють тип політичного лідера. Так, у ХІХ столітті, коли політична активність народних мас була низька, лідер враховував тільки політично активні групи і боровся в парламенті за своє місце і кар'єру. Такого лідера характеризували такі особисті якості і типові ознаки, як: гуманітарна освіта, середня політична орієнтованість, вміння налагоджувати контакти, чудові ораторські здібності та ін.

У перші десятиріччя ХХ ст. традиційного політика-парламентаря почав витісняти політичний лідер «нового типу». Це, передусім, лідер-демагог, який виник з приходом до влади в Європі фашизму і аналогічних політичних систем. Він апелював до широкої, здебільшого неорганізованої маси, спекулюючи на її інстинктах, передсудах, традиційному консерватизмі, політичній недосвідченості. Вжиток були введені примітивні заклики, розраховані на створення атмосфери масового психозу. Такі лідери оголосили себе керівниками народу, зверталися безпосередньо до нього, говорили про його істотні проблеми, обіцяли боронити інтереси народу.

Їх характеризувало низьке соціальне походження, що давало змогу розуміти психологію народних мас і вміло використовувати це. Їх політичній діяльності властивий особливий стиль. Манера промов відзначалася широким використанням просторічних зво-

ротів, грубих примітивних висловлювань, що призначалося для народних мас, які не звикли самостійно мислити.

Маючи на увазі таких лідерів, Р. Міхельс зазначав, що вони йдуть услід волі мас, вдаючись до демагогії. Демагоги розсипають лестощі масовій волі. Замість того, щоб піднімати маси, вони опускаються до їх найнижчого рівня для того, щоб під неправдивим прикриттям одягти на них своє ярмо і панувати від їх імені [12, с. 57].

Серед лідерів «нового типу» з'явилися політичні бюрократи, фахівці зі створення політичних організацій і керівництва ними, які володіли методами масової комунікації. Але саме в цей час на ґрунті представницької демократії Заходу народилися політичні лідери, характерними рисами яких були висока загальна і політична культура, професіоналізм, особиста порядність і мужність. Таким діям властиве масштабне політичне мислення. Ці лідери дійсно виражали загальнонаціональні інтереси і забезпечували вихід своїх народів з екстремальних умов.

Після Другої світової війни формується тип лідерів, яким властиве вміння володіти масами. У передвиборчій кампанії вони орієнтуються на масові аудиторії. В найскладніші моменти ведуть гру на публіку. Вміють дохідливо роз'яснити масам складні проблеми економіки і політики.

Допускаються й інші критерії класифікації політичних лідерів. Зокрема, можлива і необхідна типологія за рівнем лідерства: загальнонаціональні політичні лідери, лідери регіональних, локальних спільностей різного масштабу. Можливий підхід до лідерства на рівні різних політичних інститутів — «перших осіб» тих чи інших партій, суспільно-політичних організацій та рухів.

Ж. Блондель запропонував два виміри політики лідерів на підставі того, чи прагнуть вони змінити або зберегти існуюче становище і які масштаби проблем, котрі їм доводиться розв'язувати. Взаємозалежність цих двох вимірів дає змогу виявити типи впливу лідерів на суспільство [13, с. 71].

Великого значення набуває типологія лідерів залежно від характеру політичного устрою. Йдеться про лідерів демократичних режимів і різних підвидів авторитарних — від олігархічних до воєнних, тоталітарних, диктаторських.

Політичний досвід розрізняє лідерів за методами здійснення влади — як демократів і диктаторів. Останній тип лідерства властивий авторитарним режимам. Як зазначав Р. Міхельс, диктаторство

вождів впливає не тільки з ганебної жадою панування і дикого свавілля, а й дуже часто зі щирої впевненості в значимості власного «я» для суспільства. Панування бонапартистського лідера, тобто вибраного народом, може ґрунтуватися на ілюзії мас, що саме вони вручили йому мандат на панування. Такий лідер виступає як творіння самого народу. Найбільш повним його втіленням є лідер тоталітарного режиму. Що він собою являє, можна побачити на прикладі Й. Сталіна [14, с. 271].

Істотні відмінності в інституті політичного лідерства зумовлені певним станом суспільства:

- 1) переживає революцію, перехід від одного ладу до іншого,
- 2) період спокійного, відносно стабільного розвитку.

Так, істотною особливістю політичного лідерства в сучасному світі є саме його харизматизація. Це специфічна захисна реакція суспільства на процеси розкладу і оновлення економічних і соціально-політичних структур, які супроводжуються відособленням, замиканням у собі значних груп населення, взагалі посиленням суспільної «атомізації».

Харизма, вважає М. Вебер, виявляється тоді, коли люди відчують глибоку тривогу, зумовлену матеріальними чи духовними причинами або поєднанням тих і інших. Саме тоді з'являється лідер, який завдяки своїй здатності оцінити ситуацію може врятувати людей від лиха, і люди бачать у ньому рятівника [7, с. 114].

Нині людина, відособлена в своєму повсякденному бутті, дедалі частіше намагається знайти захист і підтримку у «верхах». І треба сказати, що надія на лідерів-рятівників значною мірою справдилася. Завдяки їм вдалося дещо зміцнити суспільний консенсус, підняти соціальний оптимізм. В умовах відносно стабільної суспільної ситуації громадськості імponує лідер, авторитет якого ґрунтується на вірі в його високий професіоналізм і менеджерський хист.

Істотне значення має поділ лідерів на реформаторів і революціонерів. Це насамперед відмінності в питаннях тактики. Для реформаторів типовим є прагнення до мирної тактики поступових змін, в основному шляхом переконання. Революціонери дотримуються екстремістської тактики, що включає насильство. Хоча для досягнення окремих цілей революціонери за певних умов беруть на озброєння тактичні прийоми реформаторів. У свою чергу, реформатори стикаються з тим, що їх ненасильницька конфронтація викликає тактику насильства з боку прихильників існуючих порядків.

Різниця між лідерами-реформаторами і лідерами-революціонерами більшою мірою виявляється в розумінні й оцінці ситуації. Як зазначає Р. Такер, реформатор відстоює базовий міф політичного суспільства, його ідеальну модель культури. Відхилення практики в деяких сферах життя від моделі — це ситуація, яку можна і потрібно виправити. Революціонер, визначаючи колективну ситуацію, вважає, що вона ганебна, виправити її неможливо. Єдиний вихід — фундаментальна перебудова суспільства [5, с. 74].

Завдяки авторитету і особистому впливу політичний лідер відіграє визначальну роль у здійсненні влади над організацією, до якої належить і яку очолює. Функціонально він покликаний формулювати політичний курс, стратегію і тактику. Його діяльність здійснюється на трьох взаємопов'язаних рівнях: перший — здійснення функції оцінки, другий — вироблення лінії поведінки, третій — виконання мобілізуючих функцій.

Лідер — обов'язково особистість, продукт «природного відбору». В зв'язку з цим слід розрізняти поняття «лідер» і «керівник». Політичний керівник також визначає мету політики і засоби її досягнення, домагається реалізації певної стратегії і тактики. Проте робить це тому, що призначений або вибраний на керівну посаду. Звичайно, він може бути при цьому справжнім лідером — це кращий варіант. Але можлива і відсутність у політичного керівника як а особи якостей лідера. І ще одне: якщо керівник призначається, то лідер висувається стихійно.

Індивідуальне політичне лідерство в загальнонаціональних масштабах суттєво відрізняється від недержавного політичного лідерства у відносно малих групах.

По-перше, «дистанційне» лідерство, тобто контакти лідера з його послідовниками, як правило, опосередковані масовими комунікаціями, організаціями, а також особами, що обслуговують державні структури.

По-друге, багаторолеве лідерство, коли політичний лідер орієнтується на очікування свого безпосереднього оточення, політичної партії, до якої належить, бюрократичних структур, а також широких мас. І тут дуже важливо підтримати повну рівновагу цих суперечливих ролей.

По-третє, лідерство тією чи іншою мірою має корпоративний характер. У певному розумінні лідер є символічною фігурою, а його численні ролі виконують інші люди, насамперед найближчий штаб, «виконавча еліта».

По-четверте, сучасний державний лідер діє в умовах певних розпоряджень, встановлених законом норм, державних бюрократичних інститутів, що визначають реальні масштаби його влади та шляхи її здійснення, що працює незалежно від зміни політичних лідерів.

Характер і механізми функціонування політичного лідерства істотно відрізняються від форми здійснення влади. В умовах тоталітаризму — це особиста диктатура, тиранія, що спирається на насильство, «авторитет сили». В умовах демократії, в тому числі елітарної, — це лідерство на основі «сили авторитету» і «сили закону».

Дія демократичного лідера не виходить за межі закону, насамперед конституції. А це передбачає, що він є носієм виконавчої влади. Стосовно цього утвердження інституту президента, як і забезпечення авторитету цієї форми правління, не означає зазіхання на демократію. Зазвичай, авторитарна влада асоціюється з особою того чи іншого політичного діяча, достатньо авторитетного, і не нав'язується суспільству. Вона народжується самою політичною дійсністю, схвалюється масами через представницькі інститути влади.

Тоталітарному режимові властивий лідер з формально необмеженими повноваженнями, які не відображені в жодному законі. Дуже часто має місце сумісництво партійної і державної посади. Проте ця безмежність повноважень не означає повної свободи дій щодо партійного апарату або іншої правлячої еліти. Під їх контролем знаходиться процес формування і просування номенклатури до тих позицій, з яких реальним є вихід на лідерство. Апарат має змогу контролювати канали зв'язку лідера з зовнішнім світом, здійснюючи селекцію інформації, що надходить до нього, і, відповідно, інтерпретуючи його рішення та управлінські команди. Опорою диктатури є не справжня еліта, а вузька кліка, в руках якої і знаходиться диктатор.

І, нарешті, демократія передбачає відповідальність політичного лідера за прорахунки і невдачі, за порушення демократичних принципів правління. Останні спричинюються до кінця політичної кар'єри, втрати лідерства, звільнення з державної посади. За певних умов демократичні режими передбачають юридичну, судову відповідальність — існує процедура притягнення вищих посадових осіб держави до парламентського суду — імпічмент. Ідеться також про моральну відповідальність. Насильницька зміна диктатора означає не тільки кінець політичної кар'єри. В кращому разі йому вдається втекти зі своєї країни, або — фізичне знищення.

Звичайно, тоталітарні режими не передбачають ніякого імпічменту. Право на першість потрібно весь час підтверджувати. Можливість і механізми цього підтвердження залежать від існуючого політичного режиму. Чим демократичнішим є суспільство і вища його політична культура, тим постійніший процес відтворення цілих плеяд лідерів різних рівнів і масштабів. Діє інститут політичного лідерства і відповідний його механізм. Під останнім розуміється система правил висування «першої особи» в структурі влади і здійснення нею всіх владних функцій. Зі встановленням тоталітарного режиму механізм політичного лідерства руйнується. Він замінюється інститутом номенклатури, який породжує культ особи, приписування політичному лідерові визначального впливу на хід історичного процесу.

Складовою частиною відновлення інституту політичного лідерства є створення умов, які б захищали від насильства лідерів. У системі західних демократій акцент робиться на особистості лідера, який наділяється величезними повноваженнями. Тому дуже актуальним є створення умов, які б не тільки захищали від свавілля лідера, а й забезпечували його ефективне функціонування. Це, зокрема, передбачає подолання охлократії, зміцнення законності, правопорядку, формування цивілізованої політичної культури. Від негативних проявів надійно захищають політична культура і розвинені механізми демократії.

Не менш небезпечним є явище «самозванства». Йдеться про прийняття влади «першою особою» явочним порядком, без легітимних процедур. Змагання за місце першої особи відбувається тільки всередині правлячої групи, в ізоляції від електорату. Звідси випадковість появи конкретного політичного лідера. В цьому криється небезпека для всього механізму політичного лідерства. За таких умов спостерігається абсолютизація влади, яка виключає втручання політичних опонентів і обмеження влади політичного лідерства. Це призводить до падіння ефективності управління, а згодом і до тотальної політичної кризи.

Водночас, як засвідчує досвід болісного переходу від автократичного, тоталітарного режиму до демократичного, реалізація потенціалу політичного лідера в інтересах суспільно-соціального прогресу значною мірою залежить від рівня організованості й дієвості політичних структур, зокрема інституційних. Ідеться про наявність певних механізмів реалізації функцій політичного лідера. Якщо їх бракує, то ефективність лідерства зменшується.

Можливі різні варіанти подальшого розвитку інституту політичного лідерства. Перший: через низку обставин, у тому числі екстремістські дії неформальних рухів, відбувається антидемократична реакція. Тиском зверху руйнується інфраструктура цих рухів, істотно обмежується діяльність нових лідерів, гальмується процес становлення інституту політичного лідерства.

Ще один варіант: відбувається формалізація, одержавлення неформальних організацій і масових рухів. Їх лідери зрощуються з істеблішментом — фактично перетворюючись на партійно-державних чиновників, що негативно позначається на формуванні інституту політичного лідерства.

Нарешті, найбільш бажаний третій варіант. Мається на увазі справжня демократизація суспільного життя. Це відкриває можливість для висунення на виборні керівні посади альтернативних кандидатів. Одночасно на ґрунті політичного плюралізму діяльність масових політичних організацій і рухів, опозиційних партій стає нормою політичного життя. Між лідерами різних партій і суспільно-політичних рухів встановлюються відносини конструктивної критики, конкуренції і взаємної допомоги. Для нових лідерів відкривається доступ у державний апарат. Врешті-решт, встановлюється такий інститут політичного лідерства, який відповідає завданням оновлення суспільства на гуманних демократичних засадах.

Загалом, як бачимо, індивідуальне політичне лідерство цілком сумісне з вимогами демократії, виступає як фактор їх здійснення. Істотними чинниками є також поліетнічна і поліконфесійна структура населення, регіональні відмінності в його соціальному складі, в політичних орієнтаціях. Дається взнаки і рудиментарність багатопартійної системи.

Між тим, оскільки є влада і лідерство, неминуча і боротьба за лідерство. В умовах зміцнення державності України, розбудови її державності теж точиться досить гостра боротьба за політичне лідерство. Принципово важливо, наскільки її методи цивілізовані, адекватні вимогам демократії.

Тип моделі політичного лідерства істотно впливає на політичне життя. В демократичній політичній системі для лідера необхідне політико-культурне середовище, яке водночас виступає і як збуджувальний, і як контролюючий фактор його діяльності.

У цих умовах не обійтися без загальнонаціонального лідера, який залишається в рамках демократичного процесу лише в тому

разі, якщо його оточують інші лідери, здатні створити йому конкуренцію, коректувати його діяльність або навіть замінити на урядовій посаді відповідно до чинних правових норм та звичаїв. Саме таким об'єктивно може стати президент — глава держави, обраний на основі волевиявлення народу, здатний бути виразником національних інтересів, людиною, що виправдовує покладену на нього історичну місію. Він забезпечує оптимальний процес національного відродження тією мірою, якою сприяє консолідації народу на платформі розбудови демократичної соборної держави.

Своє історичне покликання президент як загальнонаціональний лідер зможе реалізувати за умови підтримки його всіма політичними силами, метою яких є незалежна могутня держава.

1. Макиавелли Н. Сочинения.: «Государь» и др. соч. / Н.Макиавелли; [под ред. Л. Дживилегава; предисл. Л. Каменев]. — М., 1934. — Т. 1–2.

2. Ницше Ф. Сочинения: В 2 т. / Ф.Ницше. — М., 1990. — Т. 1–2.

3. Фрейд З. Будущее одной иллюзии З.Фрейд // Сумерки богов. — М., 1990. — 216 с.

4. Фромм Э. Иметь или быть / Э.Фромм; [пер. с англ. Н. И. Войскунской, И. И. Каменкович, общ. ред. и вступ. В. И. Добренькова]. — М., 1986. — 360 с.

5. Tucker R. Political culture and leadership in Soviet Russia from Lenin to Gorbachev / R.Tucker. — Brighton, 1987. — 282 p.

6. Ашин Г.К. Современные теории элиты: Крит. Очерк / Г.К.Ашин. — М., 1985. — 164 с.

7. Вебер М. Избранные произведения; [пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесловие Ю.П. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко; коммент. А. Ф. Филиппова]. — М., 1990. — 464 с.

8. Lasswell U. D. The structure and function of political system / U. D. Lasswell. — N. Y., Harpev., 1960. — 472 p.

9. Albrecht R. Hegel und die Demokratie / R. Albrecht. — Bonn, 1978. — 614 p.

10. Burns J. Leadership / J.Burns. — N. Y., 1978. — 624 p.

11. Вятр Е. Социология политических отношений / Е.Вятр. — М., 1979. — 244 с.

12. Macpherson C. The late and times of liberal democracy / C. Macpherson. — Cambridge, 1985. — 274 p.

13. Blondel J. World leaders / J.Blondel. — London, 1980. — 472 p.

14. Sartori G. La politice: Logica e modo in scienze social / G. Sartori. — Milano, 1979. — 232 p.